

machteloze) dorpschutten konden enige bescherming bieden, al vierde ook hier corruptie en diefstal hoogtij. En wat in principe de enige veilige haven uit de regio hoorde te zijn, het sterke en goed bewapende 's-Hertogenbosch, bleek volstrekt egocentrisch. Steevast wentelde de 'imperialistische' stad het leeuwendel van de fiscale lasten af op het platteland. Ongeacht de gevolgen voor boeren en dorpelingen werden zonder aarzelen garnizoenen verplaatst en renten en pachten desnoods met geweld opgeëist indien dit de belangen van de handeldrijvende en rentenierende stedelingen en instellingen ten goede kwam.

De breuklijnen van de macht tonen zich zowel in het afdrijven van de oorlogshandelingen naar de grenzen van de opstandige gewesten als in de fiscale en fysieke gevolgen van de Opstand en de Tachtigjarige Oorlog voor de frontlinies van de meierij. Terwijl de Hollandse en Zeeuwse kooplui Indisch garen sponnen bij de strijd, en ook talrijke Bosschenaren (beperkte) winst wisten te boeken, betaalden de inwoners van de meierij op vele manieren de rekening. Uiteindelijk bleek betalen inderdaad de meest aangewezen overlevingsstrategie, ondanks de ontzagwekkende demografische en economische verliezen. Het is trouwens precies op dit terrein dat ook de dorpsgemeenschappen enige vorm van staatsvorming realiseerden – hoewel de regionale assemblees uiteindelijk vooral voor de staat interessante instrumenten van fiscale extractie en bestuurlijke beheersing zouden worden.

Adriaenssen staft zijn betoog met een bijzonder, en misschien wel iets te, grote zin voor detail. Net als de vele plattelanders die de revue passeren, wordt het niet al te overvloedige bronnenmateriaal vakkundig uitgeperst. Dit zorgt voor een ongeziene weelde aan feiten en feitjes. Hoewel dit het tomeloze geweld en de schier eindeloze kommer en kwel zeker recht doet, hindert de zin voor volledigheid van de auteur soms de vaart van zijn – overigens goed opgebouwde en verwoorde – betoog.

De discussie over dit proefschrift werd al grotendeels in de Nederlandse media gevoerd. Adriaenssens rechtlijnige toepassing van het huidige recht leidde hem ertoe *pater patriae* Willem van Oranje als oorlogsmisdadiger te beoordelen, met de nodige voorspelbare reacties tot gevolg. Hoewel deze uitspraak van een verfrissende wetenschappelijke dispositie getuigt, werpt zij een zekere anachronistische en moraliserende schaduw over *Staatsvormend geweld*. Anderzijds is al te veel cultuurrelativisme niet op zijn plaats en kan Adriaenssens conclusie moeilijk ontkend worden, want 'ook zonder dit alles was de Opstand een massieve explosie van zin- en redeloos geweld' (424).

Jord Hanus, Centrum voor Stadsgechiedenis Universiteit Antwerpen

Nellen, H.J.M., *Hugo de Groot. Een leven in strijd om de vrede 1583-1645* (Amsterdam: Balans, 2007, 829 blz., €45,-, ISBN 978 90 501 8834 0).

Dit boek is een passende afsluiting van de uitgave (1928-2001) van Grotius' volledige briefwisseling. De auteur gaat ook voornamelijk uit van deze correspondentie die beslist de belangrijkste bron is voor de kennis van leven

en werken van De Groot. Zo geeft Nellen een schets van diens persoonlijk leven, zijn strijd voor vrede en eenheid op kerkelijk en politiek gebied, en zijn plaats in de geleerdenwereld van die dagen. Een uitputtende analyse of zelfs maar karakterisering van Grotius' werken is niet zijn eerste doel. Dat zijn keuzes die een auteur mag en wel moet maken, en Nellen weet zelf dat daarmee zijn studie 'als voorlopig moet worden aangemerkt' (14). Wel noemt hij zijn boek terecht 'een ruim opgezette biografie' (576).

Wat we nu hebben is in alle opzichten een 'levensverhaal'. Het boek geeft in chronologische volgorde wat Grotius deed, meemaakte en doorleefde in de verschillende fasen van zijn leven. Bijna alle personen die daarbij een rol speelden, komen aan de orde. Op een aantal personen, zaken en gebeurtenissen werpt deze studie soms een verrassend nieuw licht, doordat nu geput kan worden uit de volledige briefwisseling en er de laatste decennia veel nieuwe publicaties zijn verschenen, waaronder een aantal moderne rijk geannoteerde uitgaven van Grotius' werk. Bij andere zaken en aspecten levert Nellen weer alleen wat al bekend is aan feiten en bronnen, en soms zelfs dat niet volledig.

Als lezer van het 'vuistdikke' boek moet je wel eens even rusten bij het lezen van de volle bladzijden met meestal lange alinea's en vaak talloze data, namen en feiten. Je dient, nogmaals, de keuzes van de auteur te respecteren, maar toch verzucht je af en toe: 'Waarom dit niet en dat nou wel?' De ene keer denk je dat je bezig bent met een kloek volledig naslagwerk, en dan denkt men onwillekeurig aan de uitvoerigheid waarmee Brandt en Cattenburgh hun Grotiusleven in het eerste kwart van de eeuw samenstelden. Een andere keer zoek je vergeefs naar de nodige uitleg. Maar de auteur van deze nieuwe biografie weet praktisch alles van zijn onderwerp, probeert zoveel mogelijk lezers met de meest uiteenlopende interessen van dienst te zijn, en dat is geen geringe verdienste!

Het verhaal van Grotius' leven wordt door Nellen levendig verteld, afgezien dan van de passages waarin wel erg veel feiten en namen worden opgesomd. Waar feiten node gemist worden, wordt echter nogal eens gewerkt met veronderstellingen, ingeleid met 'misschien', 'waarschijnlijk' of 'ongetwijfeld', waar een simpele vraag toch beter zou zijn geweest. Hier en daar gebruikt de auteur graag nogal 'gemeenzame' woorden en uitdrukkingen, zoals bijvoorbeeld 'taptoeters' (13), de 'ruziemakers' Arminius en Gomarus (112), 'slappe was' (268) en de titel 'Heibel in de Hofstad' (188). Dit soort alledaagse uitdrukkingen is sterk tijdgebonden en roept de vraag op of het officiële geschiedverhaal niet om een wat meer ingetogen, meer formele stijl vraagt.

Soms laat de auteur zich verleiden tot het gebruik van een sterk woord dat echt te ongenueanceerd is voor de genoemde personen of feiten. Zo wordt bij de beschrijving van de Bestandstwisten Grotius' levenslange trouwe en toegewijde vriend Gerardus Joannes Vossius 'de eeuwige angsthaas' genoemd. Deze eminente geleerde ging doorgaans zeker voorzichtiger te werk dan de felle Grotius, maar ook Vossius koos partij en nam grote risico's toen hij later zijn vriend in de gevangenis te hulp kwam. Zo zijn er meer typering en conclusies waar je als lezer vragen bij zet, ook waar 'beruchte' vragen worden behandeld, zoals bij Grotius' houding voor zijn rechters in 1618-1619 en zijn al of niet feitelijk lidmaatschap van een kerk op het einde van zijn leven.

Het notenapparaat is model. Het verwijst kort en krachtig naar de gebruikte bronnen en geeft hier en daar noodzakelijke korte toelichtingen, maar zonder overbodige excursen. De noten staan achter de tekst en niet onderaan de bladzijden. Dat is natuurlijk wel eens lastig, maar het maakt de personenindex beter bruikbaar. Voor de tekst zelf is die volledig en voor het notenapparaat geeft het register ook nog de belangrijkste passages en verwijzingen. Er is alleen een personenregister, met daarin wel *sub voce* ‘Grotius’ diens werken in chronologische volgorde van eerste publicatie, waarbij wordt verwezen naar de bekende Grotiusbibliografie van Ter Meulen en Diermanse. De luxe van een meer algemeen register kon er kennelijk niet meer af, maar dat is te overkomen. Jammer is wel dat dit belangrijke werk minder fraai is uitgegeven: met een lelijke kartonnen kaft die al bij de eerste lezing slijtplekken gaat vertonen, de door Lucy Schlüter met zoveel kunde en zorg uitgekozen afbeeldingen als postzegels op de pagina’s geplakt (teksten onleesbaar), en katernen met gekleurde illustraties die zeer doen aan de ogen.

Henk Nellen hult zich in bescheidenheid als hij zijn boek ‘een voorlopige studie’ noemt. Dat is het ook, en dat kan haast niet anders bij zo’n vol leven en zo’n onafzienbare massa brieven, werken en literatuur als beschikbare bronnen. Deze biografie zal echter wel degelijk een mijlpaal langs de weg van de Grotiusstudie blijken te zijn, en het werd hoog tijd dat die paal werd geslagen zodat we weer verder kunnen. We mogen dankbaar zijn dat we ook in onze tijd een Grotius specialist in ons midden hebben die zo goed thuis is in leven en werken van Hugo de Groot als de auteur van dit nu al onmisbare standaardwerk.

C.S.M. Rademaker, Vleuten

Groesen, M. van, *The Representations of the Overseas World in the De Bry Collection of Voyages (1590-1634)* (Oorspronkelijk proefschrift Universiteit van Amsterdam 2007, Library of the Written Word 2, The Handpress World 2; Leiden, Boston: Brill, 2008, xiii + 563 blz., €99,-, ISBN 978 90 04 16449 9).

The Representations of the Overseas World in the De Bry Collection of Voyages (1590-1634), de handelseditie van een dissertatie aan de Universiteit van Amsterdam, is een boek met een these. Volgens Michiel van Groesen zou de uitgeverfamilie De Bry de teksten en afbeeldingen in de door hen samengestelde en verluchte collectie reisgeschriften, zowel in de Duitse als de Latijnse edities, ingrijpend hebben bewerkt met het oog op een zo groot mogelijke afzet. Door vele kleine en soms grote wijzigingen in tekst en beeld, door weglatingen en aanvullingen uniformeerden zij de weergave van de inwoners van Oost- en West-Indië en zetten zij hun wildheid en heidendom aan. Daarentegen verkleinden zij de verschillen tussen de Europeanen onderling en stelden hen zonder uitzondering voor als machtige, beschaafde lieden. Zij toonden hun afnemers een sterk uitvergroot contrast tussen wilde, heidense

‘Indianen’ en beschaafde, christelijke Europeanen.

Zo zouden zij protestantse en katholieke afnemers hebben aangesproken op hun gemeenschappelijke christelijkheid en cultuur en de katholieke censuur hebben omzeild. Zij zouden daarmee hebben beantwoord aan de verwachtingen van hun publiek dat overwegend afkerig was van confessionele en nationale verdeeldheid en verlangde naar een christelijk en beschaafd Europa. Anders dan wel is beweerd maakte hun collectie geen propaganda voor het protestantisme, maar droeg eerder bij tot een christelijke, Europese identiteit.

Van Groesens these strookt echter geheel niet met wat in de collectie *De Bry* valt te zien en te lezen. De collectie is een schouwtoneel van de diversiteit van menselijke typen en samenlevingen. Chinese geleerden die zware examens hadden doorstaan, Javaanse vorsten met indrukwekkende paleizen, Indiase heidenen die geen dier eten, verschijnen er naast naakte Mozambikaanse penisafsnijders, darmen etende Hottentotten en Braziliaanse kannibalen. Vertegenwoordigers van andere volken nemen een positie in tussen deze extremen. Rond 1600 gaven Europeanen deze diversiteit vaak verkort weer in de voorstelling van de Vier Werelddelen. Meestal zijn Europa en Azië hierin gekarakteriseerd als de beschaafde werelddelen, Europa wat beschaafder dan Azië, en Afrika en Amerika als de wilde continenten, Amerika wat wilder dan Afrika. Alleen de uitersten vormen een contrast, de voorstelling als geheel verbeeldt de diversiteit en hiërarchie van beschaafdheid.

Een dergelijke combinatie van diversiteit en hiërarchie kenmerkt ook het beeld van de Oosterse en Westerse Indië in de collectie *De Bry*. De uitgevers mogen bij sommige volken door kleine wijzigingen in tekst en beeld de wildheid aan de onderkant hebben geaccentueerd, zij brachten evenzeer de bovenkant en de middenniveaus in beeld. Aan de beelden van de Chinezen overgenomen uit Linschotens *Itinerario* voegden zij een cluster prenten toe die lieten zien dat een geletterde elite China bestuurde. Pegu (Birma) en Pattani op het Maleise schiereiland geven zij weer als samenlevingen uit het middenniveau. Vedertooien of naaktloperij, volgens Van Groesen de middelen bij uitstek waarmee de uitgevers *De Bry* de niet-Europeanen tot een wilde horde transformeerden, komen in de clusters over deze gebieden niet voor. In de representatie van de buiten-Europese wereld borduurden de uitgevers *De Bry* voort op het patroon van diversiteit en hiërarchie in beschaving dat zij aantreffen in de bijeengebrachte werken.

De oosterse en westerse Indië waren op een enkele uitzondering na heidens of islamitisch. Anders dan Van Groesen stelt brachten de *De Bry*'s dat niet ‘methodisch’ in beeld. De clusters prenten over Pegu, Ceylon, de Molukken, Patani en het Javaanse Tuban, grotendeels door de *De Bry*'s zelf ontworpen, onthullen niets of zeer weinig van het lokale godsdiensten. De Kongolezen die zich tot het katholicisme hadden bekeerd lieten zij daarentegen prominent zien. Dit voorbeeld gaf aan dat de tegenstelling tussen katholicisme en heidendom kon worden overbrugd. De lezer mocht bedenken hoe. De familie *De Bry* toonde ook de diversiteit van het heidendom. De ‘Indianen’ aanbaden niet overal monsterlijke duivels. De Virginiërs vereerden een antropomorfe god, de bewoners van de Goudkust ‘fetissos’, niet meer dan ‘strobundeltjes’, en de Chinezen een goede driekoppige God, mogelijk opgevat